

Մէլքիսէթ Վժանցի, որ Մովսէս Տաթեւացիի Հիւնդ եւ ուսումնասիր կաթողիկոսի տանն էլ միանք մէջ հաստատեց արտաքին գիտութեանց դասը՝ 80 աշակերտներով՝ արեգայն եւ աշխարհական խառն:

Աստուծոյ Գաւորեցեցիի պատմութեան հետաքերտական գլուխը (ԻԹ) կը կազմեն Բարսեղ Վրբ.ի, «որ պատճառ եղան գտանելոյ արտաքինոց գրոց գիտութիւն», ձեռնարկին նուիրուած տեսութիւնն ու տեղեկութիւնները:

Բարսեղէն ետքը Վարդան Բաղդեցցին, ոչ միայն մշակեց Ամրտուլու Գաւորեցեցի այլ նաեւ հիմնովին վերաշինեց վանքը՝ արքայաւոր քարերով, թէ տաճարը, «խաշակաւ կաթողիկէի», թէ միաբանութեան «բախտանք», ընկալանքները: Վարդան մասնաւոր հոգ տարաւ եւ զարդարեց, հարստացուց Ամրտուլ «աշխարհական գրգռեալ եւ շէշ լաւատան» խորհրդեհական պէտքէն մտնելով: Այս վարդապետին ջանքն ու արդիւնքը իրապէս «համալսարան» մ'ըրին Ամրտուլը:

Գամանակի հետ, տգիտութեան եւ շարաշակութեան յառաջ բերած փնտրեցեան ազատուած՝ հռչակաւոր մասնաւորանի մը միացորդները, զորս մէկին մէկին աչքէ եւ ձեռքէ անցուցի, կը ցուցնեն եւ կը շնչեն թէ ինչ ոգիով յոգնած լքանած եւ ծախսած է Բաղդեցցին Վարդան, այն «քաղցրաբարոց եւ համալսարան» Վարդապետը, որուն շնչով անած ու մեծցած են Կոլոտ եւ Հղիթայակիր:

Բարսեղ († 1615) եւ Վարդան († 1705) քով քովի ամփոփուած են իրենց շինած շէշուցած Ամրտուլ վանքի հոյակապ ճամբարի ծիլդ տառնակի վրայ:

Վարդանին մահովը մահացաւ Ամրտուլը գաւառական ալ: Չարարունչ, նախապէս կրօնաւորներ կը շնչէին արդէն եւ սրտի ցաւ մը կը զգային Վարդանի պէս լուսամիտ եւ առատ բեմ բառացի մը ներկայութենէն:

Կոլոտ եւ Հղիթայակիր, երիտասարդ վարդապետներ, անհուն մորմուռումով թողուցին «բարձրամիտ եւ մեծ համալսարանը», ուրիշ տեղ զանելու իրենց համար տապելական րոյն մը, երբ արդէն մտքի եւ սրտի ընտր պաշարով ժպտուած էին եւ վարդապետական կոչման յաջող կերպով պատրաստուած:

Մշու Ս. Կարապետ:

«Ուժեղի, արցունքով թիկունք գարնուցին (1705ին) Ամրտուլին Կոլոտ եւ Հղիթայակիր, հոգեկից եւ հոգեկցորդ վարդապետները, ուրիշ վանքերու եւ մեծատաններու սյցելելէ ետքը՝ իրենց շունչն առին Մշու Ս. Կարապետ՝ արդին Գլակայ լուսաշէն, վանքը: Այս ուսումնադասութեան միջոցին ուր որ հանգիպեցան Կոլոտ եւ Գրիգոր Նբրժնիւնեցիութիւն գտան: Ամեն տեղ լիովին առաջարկներու հրաւերներ կըսն երիտասարդ վարդապետներուն թէ «կացէք առա», այս տեղ կեցէք:

Տարեմայ ժողովուրդը, մանաւանդ Ս. Կարապետի առաջնորդը՝ Կարապետ Եպիսկոպոս, ան-

կեղծ սիրով ու համակրանքով ապրնական եղանակը շարունակեց Ամրտուլիներուն, որոնց կենդանաւ գիտութիւնը միայն բաւական էր արտապատելու ապագայ մեծ կենդեցականներուն արժէքը: Երախտագիտական խորունկ զգացումներով եւ գոհունակութեան թափանցիկ շնչով մը՝ կը սիրատակէ Կոլոտ այն ընդունելութիւնը, զոր ըրին Տոգմա գիւղացիք եւ տարին զիրենք մինչեւ Ս. Կարապետ:

Իբր միտքով՝ ոգիով աշխատեցան Ս. Կարապետի բարեկարգութեան եւ վեհապայծենեան հոգեւոր կրթութեան. թէեւ վանքը շատ տեղ հանգամանքներու մէջ էր, բայց օրէ օր ներսին եւ դրսէն կը վայելանար, կը պայծառանար: Որովհետեւ Ս. Կարապետը միայն զո

Վոլոտի Կ. Պոլիս:

«Եւ վարդապետը նորին առ նորն ժամանակին, Նիւիւրկոսոս խաչակ, ընկալաւ բազում սիրով զմեր նուազութիւնն եւ յորդորեաց զստատանսն ժողովքս, որը հռոմէ զգործութիւնս մտցնէ ի զստատմէ վարդապետի Ստեփանոսի, որովք եւ ապառաժաւ սուրբ վանքն ի բողոքական պարտաւն»
(Վոլոտ 1)

Ս. Կարապետի պարտեքները դիւնաբարձութիւնն, մանաւանդ 1709ի երկրաշարժէն ետքը:

Կոլոտ, Շղթթայական կարգադրութեամբ եւ յորդորով, և Պոլիս գնաց իրենց ճամբորդութեամբ մը (1712—1713) «Ժողովել սպարմութիւնն յատուածաւոր անձանց առ ի թեթեւացանել պարտուցն ծանրութիւնն»:

Պոլսոյ պատրիարքը Ապուլեցիի Սահակ Եպիսկոպոս (1708—1714), խելացի, հեռատես եկեղեցական մը, կրցաւ գնահատել Ս. Կարապետի նուիրակին արժանիքը: Մեծապէս օգնեց եւ դիւրացեց Կոլոտին պատճառ յորդորելով ժողովուրդը, որոնք լեւոր տաւիս իրենց լուսմանը, նուիրեցին թանկագին սպաններ ու անօթներ «որովք եւ ապառաժաւ սուրբ վանքն ի բողոքական պարտաւն», եւ այնչափ շքեցցաւ, ի պայծառացաւ Ս. Կարապետ «որ չէր յառաջ բնական»:

Կոլոտ այս յոյժութեան մէջ աննախանձաբար կը յիշատակէ, ոչ միայն իր Չեւրեթիսն (= Գրիգոր) «բնօրին, հայրը, այլ նաեւ իր վեժադափ եղբայրն Աբրահամը, «վանման եւ քաշման» վարդապետը, որ Շղթթայական ետքը էր «վերահասուց եւ արժանաժառանգ Առաջնորդ Տարօնոյ եւ գահակալ սրբոյ ուխտին այնորիկ», ծերունի Ներսէս Տգնադեացի Արք. Եւ, Յովհաննէս Արք. Եւ:

Պոլիս այն միջոցին ամենէն տխուր վիճակ մ'ունէր եկեղեցականօրէն: Ամեն եկեղեցական, վարդապետ, քահանայ, եպիսկոպոս, մէյմէկ կուսակցութիւններու գլուխ, կամ կուսակցութեան մէջ՝ բարձի փառքի ետեւէ էին:

Ստյափ անկում եկեղեցականութեան մէջ եւ Պոլսոյ պատրիարքական աթոռին շուրջը՝ ինչպէս նաեւ Էլմիսնէն, Երուսաղէմի, Ժէ. գարը միայն կրնայ պատկերացնել. պատկերներ՝ որոնք ծագումը, պատմութիւնը պօքանք կ'ազդէ ընկերջոցին: Ժողովուրդեան բարձր արամաբարութիւններն ալ, եկեղեցաւոր ու հոգեւոր արայայտութիւններն ալ յազեցած էին կարծես եկեղեցականութեան ինկած, առաջկցած գործերէն: Մասնաւորապէս քանի որ Ալեքսիոս մեծահաւատ

իշխանութեան մէջ Վարդան Բագրեւորդէն ետքը՝ արձանագրեւ «գաղութաբնակ իմ զճեր Գրիգոր արքայանուգ վարդապետ, զայրն աստուածային եւ զնշանագոյն անն երեւելի»:

Եւ ետքը Վաթիգիոս՝ Աբրահամ Բ. Մեքի կամ Նուարեցի 1730—1734 Նիսիմ: 11. Կոլոտ ուղղելով ինչականքի թէ Աբրահամ Վարդապետ մը տարին Առաքելով եղաւ Ս. Կարապետի, բայց որովհետեւ իր յիշատակամբը գրած տարին (1719) Առաքելոր է, կ'ունէ Աբրահամ Տգնաբ, յայտնի եւ որ Շղթթայական յոյժութեան եւ 1717ին, երբ ալ Երուսաղէմի պատրիարք ընտրուեալով Ս. Կարապետ թեւոյց եւ Պոլիս եկաւ:

Նահապետի, Նախանձախնդիր եկեղեցական բարեկարգութեան, վառացած էին պատրիարքական աթոռը շրջապատող փոքուն խնդիրներէ:

Թող Վաթիգիոսութեան կամ Ֆրանկութեան Ներսէս բռնակած խնդիրն ալ, որ Պոլսոյ եկեղեցական անկումին արդիւնքն էր եւ այնչափ հաստատարութիւնը գեղեցեւոր եւ գեղեցեւոր տեղի տալէ ետքը՝ իր գ

Թէ ինչու միացուցած էին այս երկու Խորհուրդներուն պատրիարքութիւնը՝ իրաւ որ շատ որոշ չէ. ըստ Հաննէի՝ Գէորգ Ե. ինքնուրոյն հովիւներու փառաւորութիւնն ու շարաշահութիւնը պատճառ եղած է այսպիսի փառարկութեան մը։ Թէեւ զիտանը որ Աւետիք պատրիարքի հոգածութեան արդիւնքն էր այս միացումը երուսաղէմի Մինաս Պատրիարքի զեղծումներուն հանգեալ, եւ անշուշտ պատրիարքի կողմէն երուսաղէմ գացող փոխանորդներն էին որ խնդիր փառարկութեան ու շարաշահութեան կեդրարարին առաւ։ Միտութիւնը արեւմտաբեր հեռեւանքներ ունեցաւ։ Պոլսոյ պատրիարքական աթոռը այնչափ անպատուած էր որ մէկ տարւան ընթացքին մէջ, երկու երեք պատրիարք էր փոխուել, շատ ստորին միջոցներով։ Աշխարհականներն իսկ կը գրաւէին Կ. Պոլսոյ պատրիարքական Աթոռը եւ զեղծ ու մզոծ ընթացքով մը իշխեցին եկեղեցւոյ վրայ։ Թէ այս երկ պատճառը, որ ոչ միայն երուսաղէմի, այլ նոյն իսկ Պոլսոյ Աթոռը չէր իրենք կառավարուել պտեղ եղածն պէտք, եւ թէ տեղւոյն հեռաւորութիւնը արգելէ կ'ըլլար սեւէ հոգողութեան երուսաղէմի վրայ։ Թող որ Պոլսոյ Պատրիարքը, իբր պատրիարք երուսաղէմայ, Պոլսոյ եւ Պոլսոյ անցնող բոլոր ուխտաւորներուն դպրատը իր պատրիարքարանին մէջ կը գտնուէր եւ ուխտաւորները «Իբրեւ զԱւուստիս», կը ստիպուէին երուսաղէմ երթալ գրեթէ ձեռնուղայն, միմիայն պատրիարքին անդորրաբերով։ Բանն որ այսպէս ձեռք կը բերէին երուսաղէմի զաւեմներուն կարեւոր մէկ մասը, բնդ Հանրութեան հոգ իսկ ընելու վիճակին մէջ չէին երուսաղէմի Աթոռին նկատմամբ։

Պատրիարքարանի կողմէն միշտ տահապաշտիկ գրուէր (népotisme), աշխարհական փոխանորդներն կը ղեկուէին երուսաղէմ, «Վէպէ եւ Ղապաշմալ եւ Պապա անուամբ», որոնց պաշտօնը լաւ արտապատած ըլլալը համար, Հաննէ զանոնք կը նմանցնէր լաւ լիզող պաշտօնը եւ կառավոր շուններու։

Միաբանութիւնը ահաբեկելու համար ոչ միայն բանտ, կալանք, աքսոր՝ իրենց սովորական միջոցներն էին, այլ մանաւանդ Աթոռը եւ իրենց անձը պաշտպանելու քաջութիւնն ունեցող միաբանները կը մատուցէին ծանր արհապարհութիւններով։ Այս գործակալներն իրենք ալ զիպաշ եւ աքսորի կանգնեալ պարոններ եղած են ընդհանրապէս իրենց թիկ լաւաշխանց համար։ Քաջանախներ ալ գտնուած են այս գործակալներուն մէջ։

Պապաներու մէջ զգուանքով ու ստիպմով կը յիշէ ինչն Կոլոտ, Յովհաննէսը, այն «անյազն ի շարքս Բէն երկրորդ, Պալքէսերքին փոխանորդ եւ վեթիլը, որ իր երեք շորս ընկերներուն հետ, Գանձակցի Եովհաննէս պատրիարքին կողմէն,

պատմութիւնը, մասնաւորապէս լիզուն կոկիւղ եւ ծառնաօրէնութիւնը։

Մասնաւոր գանձապետ մը, որ իրերես զաղծեցով կ'ընտրուէր, կը գանձէր ուխտաւորներուն դարպասը։ Վերջին գանձապետն եղաւ Մահմադ Մուրադը, որ 1705 Փետր. 26-ը ընտրեցաւ եւ 1710 Դպ. 28-ին առաւ։ (Ընդդ. Օրոս. ցոյց 1901, էջ 120 Երանոթ. 1.)

Երուսաղէմ գացին իբր փէլ, շորսն ալ Հաննէի քաջատրութեամբ՝ արք ժանկուտեալը հնազանդ ամբարշտութեամբ, որոնց արարքը պատկերաբանելու համար շատ ներգլխին կը զգայ պատմիչը։

Այսպիսի կեղեցունքներ, զեղծումներու հեռեւանքով երուսաղէմի Աթոռը պարզէր մէջ խեղդուած էր. պարտաւորներն անկարողելի խեղդութիւններ կ'ընէին Ս. Յակոբի վանքին մէջ, յայտնի ժամերգութիւնը գրեթէ դադարած, առում, գի

տուձն ալ արտայայտելու համար՝ ինչոյն հայոց վանքին Աթոռակալը:

Վոյտ շէշտաւ այս առաջին յանդուժիւններէն եւ հատարելացեալ գիտակից իրաց վիճակին, այս փառքերու մէջ ուղղակի Ս. Եսայի վանքին, գոհութիւն մատուցանելու Աստուծոյ եւ ազգութեւ զորացնելու իր հաւատացեալն սիրտը: Սրտի այս ողջանքը գոհացնելէ ետքը՝ ուղղակի Ս. Եսայի վանք, ժողովեց միաբանութեան կարող անդամները, որոնց մէջ եւ միշտ Վոյտի հետն էր Հաննէ պատմիչն ալ, եւ անոնց խորհրդով իբր առաջին եւ հիմնական կարգադրութիւն՝ փշուր փշուր բռաւ հասարակօք ինչիւ, որուն վրայ գրուած էր՝ «անուն Սրբոյ Աթոռայի», Այդ կնիքով, որ «Օրնայէ կնիք, կամ ըստ Վոյտի» «Կնիքն պարտաւոր կ'ըստեր», զոյսէն զգուշեմ Վիճիւնը իբր թէ յանուն վանքի փոխառութիւններ կ'ընէին, բայց իրապէս իրենց պէտքերուն կը մտնէին:

Վալքէնէրցիին, կ'ըսէր Վոյտ, «անէր զնոյն կերպ շար աղահայնութեամբ քան զառաջինս. Էման որոյ գրեթէ ինչն ալ լինէր պարտաւոր պարտաւոր չափովն»:

Երկու Աթոռներուն բաժանումը:

«Եւ ինչպէս լին տեղի մէջ այս գործը, բայց սակայն, զի բաժանման երեսունութիւն պարտաւորութիւն ի պատմիչն պարտաւոր, որ հոգեւ ինչ հետեւ յաղագրութիւն: (Վոյտ:.)

Վոյտ Ս. Եսայի կարգադրութիւնն տարւոյ այնպիսի գոհարարին կայտնութիւն մը շրջապատող բոլոր պարտաւորութեան, զոյսէ մէջ ալ Սուրբ Եսայի պատմիչն նուիրեց ինչոյն, «ստանալէ մահը հետեւ», անոր, Հաննէի բացատրութեամբ. որովհետեւ, կը խոստովանի Վոյտ, «ի գուշ շարժեցայ Սրբոյ Տանն Աստուծոյ, որ միշտ կայր սեւեռեալ յոգի իմոյս անարժանութեան յառաջ իսկ քան զայսօրի, որպէս գրեթէ ի մանկութենէն»:

Վոյտն ամէն տեղ, մանաւանդ բնակչի պատմեց, նկարագրեց երեսունութիւն Աթոռին վիճակը, նուիրեցր առատորէն եկան. բայց առատ նուիրէ չէր որ պիտի բարեկարգէր Աթոռը: Վոյտն արդէն ծրագրած էր իր մտքին մէջ Ս. Աթոռին բարեկարգութիւնը բաժնելով զայն զոյսէ պատրաստութիւնէն: Այս ծրագրին վրայ հիմնուած իր անտառութիւնները՝ զնահատուցան ամէն կողմէ: Միայն «անիկիցք եւ անհաջ տնայից, թէեւ ուղեցին սակ Վոյտին ծրագրը, զպարտաւորին զնիքը, բայց այսպիսի բարանելուներ նշանակութիւն չունեցան. որովհետեւ անիկից չէին, նպատակաւոր էին: Այս շարժումն ընթացքը աւելի տալքուց Վոյտը գէշ ի իր ծրագրին գործադրութիւնը: Անկեղծութիւնը կը մարմնաւոր կարծես: Վոյտն այնքան սիրուեցաւ, այնքան տիրեց սրտերուն, որ գործէ յանձնարարի եկաւ, երբ Մահտես Եսայի Մուրաշեան, Մահտես Սեդեգեան երեսունեց, զոյսէ բոլոր երեսններուն հետ խորհրդակցելով՝ առաջարկեցին իրեն, «Եկ, գու-

լեր մեզ պատրիարք եւ Առաջնորդ Կ. Պոլսոյ Աթոռայս եւ յետոյ զորն եւ կամիս» զանի Պատրիարք ըրէ երեսունութիւն Աթոռայս: Ամէնէն արժանաւոր, ամէնէն խելացի առաջարկի էր այս. որովհետեւ այն միջոցին ուրիշ ո՛վ ալ ըլլար Պոլսոյ պատրիարք, կարելի չէր որ հասներ այսպիսի ծրագրի եւ գործադրութեան, եւ եթէ հասներ իսկ՝ կարելի չէր որ սրտակից եւ գաղափարակից մէկը գտնէր իրեն երեսունութիւն այնչափ տաղտուկը, այնչափ ծանր պարտքերն ու ներքութիւնները սիրով տանելու:

Վոյտ գոհարարութիւն ցոյց տուաւ ոչ թէ գործէ փախելու համար, այլ առարկեց թէ Պոլսոյ պատրիարքութիւնը բնաւ ապահ

Պոլտոի պատրիարքութիւնը:

Պոլտոի երուսաղէմէն վերադարձը եւ մինչեւ իր Պոլտոյ պատրիարքական աթոռին վրայ բազմելէ առաջ առաւել բեղմնաւոր ժամանակամիջոց մը կ'ընդգրկէ եւ դարաւորութիւն մը կը կազմէ ոչ միայն երուսաղէմի, այլ նաեւ Պոլտոյ պատրիարքութեան տարեգրութիւններուն մէջ: Այս գարազուելի կազմելու համար անհուն ջանք, վատասել, դրամ գործածուեցաւ: Պոլտոյ իրախուսողներն եւ անոր խոտուած առաջները գործնականապէս ցոյց տուին իրենց նախանձխնդրութիւնը Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան համար: Գործ սիրող, գործէ հասկըցողներ հեռի չկեցան, հեռուէն շքնադատեցին: Ազգային որդուած այս բոլոր կարգադրութիւնները կայսերական հաճութեամբ նուիրաւորուեցաւ եւ գործադրելու համար Պոլտո եւ իր մահաճախները Արքիմանուպիոս Գալայի, ուր Սուլթան Մահմադ II, Ղալէ կայսրը (1730 — 1754) զատ զատ Փէրմաններով վարեքանց Պոլտոյ եւ երուսաղէմի նորընտիր պատրիարքներուն պաշտօնը:

Արքիմանուպիոսէն վերադառնալէ անմիջապէս ետքը Պոլտո պատրիարք Կ. Պոլտոյ Մայր Եկեղեցւոյ մէջ դուստրեց «Մեծահանդէս Սինհոգոս» մը՝ երկու ակթաներու մասին եղած կարգադրութիւնը Հայոց Աթոռիկոսին հայրաքաղաք համար (1716): Արքանի հրովարտաւ, ժողովոյ պաշտական գրութիւնները, անշուշտ եւ Պոլտոի մասնաւոր նամակներն ալ, յատուկ վարչապետի մը ձեռքով փութացուցին Հայոց Հայրապետին:

Աստուածատուր Աթոռիկոս շատ զոհ եղաւ Պոլտոի կարգադրութիւններէն եւ անմիջապէս գրեց Մոռ, Գրիգոր Վարդապետին՝ որ ընդունէ երուսաղէմի պատրիարքութիւնը: Արդէն իրեն երուսաղէմի նորընտիր պատրիարքին ալ գրած էին:

Գրիգոր Վարդապետ ալ յանձնարակին եկաւ եւ շատ գփուարութիւն ցոյց տուաւ, բայց ամէն կողմէ եղած հրաւերն ու թաշալկութիւնը մասնաւորապէս Պոլտոյի թախանաճը յօժարեցուցին զինքը՝ անմիջապէս ճամբայ ելաւ դէպ ի Պոլտո. խանդավառ ընդունելութիւններու մէջ մասնաւորաբար՝ 1717 Օգոստոս 18, Վերափոխման տօնին օրը:

Պոլտո՝ սիրով եւ արցունքով ողնադուրեց «զեւր հայր մեծ Վարդապետն Գրիգորին»:
«Ո՛վ տուր Տեղեւանք պատկազիր,
Խոնարհեցար եւ եկիր»:
Երեսա հոյ եւ մեկիւր
Ճանապարհդ որ եկիր» (Հաննէ էջ 126):

«Ջըրմ Նորին (= Հլէթյակոբն) հարազատ եւ յոթնութար Կան Սթըյ Տան Գաթաթանի, Տըր Եւթաննի Եպարսեփան Լըրդադիւն, իւր հոգեւոր Բողոքիցն. ի համուծին եւ թէ ի յորդորեն գփօղմուրդն Աստուծոյ եւ մահուանոց զնորեւտ Հովնէ կարի յաւ լրատագրութեամբ գուն գործեաց եւ քան թեւ ասուէ լնաց եւ տախտակաւ մինչ զի հաղիս յանն առնուլ եւ նմա...» (Ծաղիւտաւ Գաթաթաթ. Ձեռագիր Ելք. Մատենադարանի Յիշատակարան):

Գրիգոր Վարդապետ անմիջապէս չգնաց երուսաղէմ: Պոլտո պատրիարքայի Գ. Հայր շը այն տեղեւոյն եւ պաշտօնին համար, որուն ամէն կողմն ուսումնասիրած էր անձամբ: Պոլտոյ մէջ հանգաւ նախութիւն, կարգադրութիւն, ամէն բան բրին: Եւ առաջին առիթով Գրիգոր Վրգ. ի Վիթուսակով (= փոխանորդ) կարգեցին կողակով երուսաղէմացի Յովհաննէս (= Հաննէ) Վարդապետը. աշխատասէր, գործունեայ վարչապետ մը, որ իւր-տիր անկեցած էր արդէն, այլ բազուիւր եղաւ երուսաղէմի պատրիարքին մինչեւ իր վերջին շունչը:

Գրիգոր Վարդապետ գործնականապէս զգացնելու համար իր լուծին ծանրութիւնը՝ երկաթ շղթայ մը կանեց իր վրէն (1718), միշտ վր

սիկ կամք ի պաշտօն ծառայութեան ճեղան զօրութեան ճանն Սրբոյ՝ Կաթնայի ու միտնա հարաւ եւ մարմնի եւ եղանակ որդեկայ արժանի՝ վասն փրկութեան Սրբոյ Աթոռոյն։

Հղիմայակիր դրեմք չորս տարի մնաց Պոլիս երուսաղէմ պարտքերու կարգադրութեան համար։ Կոլոտ յարգեց իր երաշխաւորութեան պայմանաժամը։ Երկու պատրիարքներ աշխատեցան ձեռք ձեռքի տալով։ Գործերը զիւրացած էին եւ երուսաղէմ բոլորովին կերպարանափոխ եղած էր կարծ միջոցի մը մէջ։

Բուսնդակ երուսաղէմ կը ծանշնար արդէն Կոլոտը։ Հիմայ կը հետաքրքրուէին Հղիմայակիրին. որ մը յառաւ Աթոռին վայոյ կ'ուզէին տեսնել զինքը լարութեւ հիշատակով։ Կ'ընդհանրէին Հղիմայակիր ճամբայ ելաւ ցամաքէն. ճամբան՝ Լաւկայն անցաւ, «բազում» միւսէն, դէնք հին երուսաղէմի համար. նորագէտ տեղւոյն «Հագետուճը» եւ 1721 փետր. 12ին երուսաղէմ մտաւ միջապային եւ խանդավառ ընդունելութիւններով։ Եղովն ու ցամաքը իրարմէ չզատեցին բնաւ Կոլոտի եւ Հղիմայակիր սրտերը։ Միշտ միախորհուրդ, միակամ աշխատեցան։

Հղիմայակիրն մեծագործութիւններ՝ այլ եւս երուսաղէմ վանքին մասնաւոր պատմութեան կը վերաբերեն։¹ Իւր մանրամասն եւ ըզմազմիմի

է Պրիգոր զգիր (Յայտաւարը) կը յիշատակարդ թէ «եւ յորեւոր Գրիգորի Առաքապետն ի Սղովի դնալով եղևն Յովհաննէս Առաքապետն կրկին քերման էհան թէ՛ քանի Գրիգոր Առաքապետն կենդանի մնայ, պատրիարքութիւն յարկ մարդոյ իր արմի», զիտաւթիւն մը, որ երկնայորէ կու տայ թէ որպէս նախանշանաւոր առիւն գտնածն է Կոլոտ, որ կրկին կրկին հրովարտանքով հաստատուէ կու տայ երուսաղէմ պատրիարքութեան բաժանումը։

Գրիգոր կու տանք յայտել թէ Կոլոտ եւ Հղիմայակիր իրենց ծանր զբաղմանքներուն մէջ անգամս իրենց սիրելի Աթոռը։ Գրիգոր արդէն թէ Աթոռան Աթոռի փոխանուածն է իրենց միմեկուն ետքը խնամարճէ որ «համարաւորանայ փառքը. թայց զանէ կրնար իր առաջնութեան զիրքը պահել Աթոռը թաղելի միւս փառքերու վայոյ. թայց այդպէս չեղաւ. լեւելով զեղովն թերն ու անապրերութիւնները, երկու պատրիարքներ կոնգակ մը գրեցին բազէ 1169 (ս. 1720) Յունիս 25ին, Հղիմայակիր երուսաղէմ ուղիւնքին յառաջ։ Այդ կոնգակը, աստիճանով դրած, հրատարակեց «Բնիկանդին», Իսթանբուլի մէջ, արտաձեւեց շուրջընդուն համար թէ ինքով սերտիկ կապուած էին երկու պատրիարքներ իրարու հետ եւ միշտ սեր եւ ստանին զեւ պատրիարքական Աթոռներու վայոյ ալ Աթոռային եւ Մարչ Ս. Կարապետին նկատմամբ։

«Եկեղեցի քրիստոսի ծնալոյց եւ անգապաճք քրիստոսազիր Սրբոյ եւ մեծի զիւրազրական Աթոռին Սրբոյն Յակոբոյ Յեռաւորանի կրկին Յակոբոյ Գրիգորի, եւ Եւստակիէ Առաքիլաշորհ Աթոռայն Կատանդիոնապոլսոյ, եւ անպիսանս Կատանդիոն ամենայն աստուածաճոտ անդանց անործականաց քրիստոսի Աստուծոյ մնայ, որ յերուսաղէմ, եւ Ս. Կարապետի շնորհակալոյ ցրեղմանին Աւետարան եւ աշակերտք ճեղան Առաքապետ Մեծի վարդապետի եւ քաջ հանաւորի, Գրիգոր եւ Յովհաննէս մեղապարտ քաղաքագործ...»

Այս կոնգակը հրատարակելու տանն դիտել տուած է թէ Կոլոտին կրկին կը կերէ Ռեշիճ (ս. 1708) թուա-

յաշնորութ

կ'երթայ մինչև Բելոթաճեան Կլորտի կողմէն, եւ Երուսաղէմի պատրիարքը, որ 1736 Մայիս 6ին ելած էր Երուսաղէմէն, շքեղ ու խաղաղաւա ընդունելութիւններով եւ խաղաղութեամբ կը հասնի «ի Կոստանդնուպոլիս», յենկին Ղափու կողեցեալ նաւահանգիստն է Թուֆէ տանէրէտ, ի վեց յոմսաւորն (անդ, էջ 126—126)։ Հմմտ. Ժամեցրկ. պատմ. Երուսաղէմի, Ա. հատար 48—49։

Իսկ իր Պոլիս գալուէն «արդի պահաւան այս է. զի աստուծով զինի զանթիւն պարսա Սրբոյ Աթոռոյն հաստիցանելոյ, եւ զբաղում տեղին շինելոյ եւ նորոգելոյ զսուրբ տեղին եւ գիւհն մեծ, խորհեցաւ զհետէն յերթնիս եւ զամենայն օհնկէն Սրբոյ Աթոռոյն նորոգել տալոյ, որ եղին իսկ Աստուծով ի Թուֆն ՌաթՅԸ (= 1739) Գեկտեմ. 23. մեր սուրբ Աթոռոց հետէն յերթնիս նորագեցան եւ մեծագոր Աբդայն իւր ձեռագրաւն կնքեաց միջնորդութեամբ ֆուադիպի բարեպաշտ Էլիպեդկին», (անդ էջ 185 եւ 186)։

Այս ուղեւորութիւնը յիշատի շատ օգտակար եղաւ. ոչ միայն Հայոց իրաւունքները վերահաստատուելուն Ս. Տեղեաց մէջ, այլ նաեւ Էղծայակիր նոր ձեռնարկութիւններ ըստ Պոլսոյ մէջ։

1738 օգոստոս 22. Գշ. Իստիւտարի մէջ Երուսաղէմի վանք բնակահայ հաստատութիւնը ընդարձակեց եւ մատուով մին ալ օծանք, վանքի այգիին, յարակից բաժինները գնեց, աման զօսաւորի համար տեղը զարդարեց եւ Զերեզեան Ս. Եկեղեցոյ անունով մատուս մը շինեց հնդ գիշերը գաղտուկ օծեց եւ առաջին պատարագը ինքն մատուց։

Էղծայակիրն պատմութիւնը նշանակեամբ կը գնէր հոս. «Եւ ի վերայ հնոյ երեք բաժնին խաղողոյ այգեաց, զոր ունեւոր մեծ յարակից նորա երեք բաժնի այլ մեծաւ ջանիք գնեցաւ եւ խառնեցաւ ի միմեանս, որ մեծացաւ, եւ ի ներքոյ օրայնէն նոր գինեռան շինել տուաւ. զի առաջինն փոքր էր, եւ ի Մուսղափի առջեւն զուլբըժ տուաւ առնել. եւ ի մէջ զուլբըժ ամբարն նստելոյ տեղ եւ այլ պարսպաւոր շինուածք եղեւ։ Եւ իւրեք Երուսաղէմոյ վանք տեղին, օսլայն օրայն Սուրբ Կարաթօբէ ու Քոյոյ. իսկ օրայն ի հիւրանոցութեան օրայն մէջ վերայ գնեցաւ շինել քառակուսի տեղեւ իսկ փեցեւ եւ փողօք ի բնիկն օքն յառան Աստուծոյ եւ ձեռն Աստուծոյ Սրբոյն Եօթիւ», «որոշայն Զէթեգեան եւ ի վերայ անդաւան Զէթեգեան պարտաւ փեթ։ Տերն հաստատուն պահեցեւ ամեն» (անդ էջ 184)։

Միեւնոյն տարին, Սեպտեմ.-Հոկտեմ. հին Երուսաղէմի տան առաջին շէնքը հիմնեց, Մինչեւ այն տանն Երուսաղէմի միաբանները իրենց յատուկ օժեանքն մը չունէին Պոլսէն, Մայր եկեղեցւոյն մէջ, Էղծայակիր այս պէտքը լրացնելու համար Մայր եկեղեցւոյ ժողովը, արգի Երուսաղէմատան տեղը Երուսաղէմի Էլիպեդկին հին տան մը կէտք բախել տուաւ եւ շինեց «մէջ օրայն ի կիկն սրահէս յերթոյ եւ վերայ, վերադասութեամբ Քր Տանդիս Եօթիւ», որ շատ աշխատեցաւ եւ յատկացուցաւ

տեղին իջեան գալոյ Երուսաղէմոյ միաբանիցն (անդ էջ 184—185)։

Երուսաղէմատան անունը, ինչպէս կ'երեւայ Էղծայակիրն շինել տուած օժեանքին տրուած լէ, այլ ետքը, հաւանաբար արդի շէնքին շինութեան ատեն։

Էղծայակիր երբ Մուշէն եկա

նայն զնա և և զմուսս Սրբոյն Երուսաղեմայ Աթոռոյն չկցէ իմացեալ և բազմաւ ժամանակաւ չկցէ վարժեալ յամենայն դարձ Սրբոյ Երուսաղեմի, և թէ որ մարդհաճութեան և անախարհութեան աղագաւ, թէ արտաքուստ և կամ թէ ի ներքուստ փարհնդի Գաղարարդ լինել նորա կամ Ախիւ. չպիտիւ ելնայն:

“Երբեք. եթէ յայսմ հետէ որ յանդգնեալ համարձակեցի զաշխարհական որ, պառ և Նազը անուսմ, և կամ այլ ինչ անանախարհութեամբ ի Սուրբ քաղաքն Երուսաղեմ վերապացոյ և զվխաւոր դործակալ առնել, և նորա զայլ և այլ ճանապարհս ցոյց աալ, յորմէ պատճառ ի յնաս սրբոյն Յակոբայ, այնպիսին թէ կարգաւոր իցէ և թէ աշխարհական. չպիտիւ ելնայն:

“Երբեք. եթէ որ յայսմ հետէ կամեցի և կամ պատճառ լեցի կցել և միացոյցանել զԳաղարարութիւն սրբոյն Սաղմայ ընդ Առաջնորդութեան Կոստանդնուպոլսոյ, կամ այլ ինչ անել, և ոչ կամեցի բացարձակ լինել ինքնին իշխանութեան սրբոյ Աթոռոյն Երուսաղեմի որպէս և այլոց աղագաց, այնպիսին թէ ոչ որ և իցէ, որոշեալ լինիցի ի քրիստոնէական սուրբ հաստոյս, (Հաննէ էջ 137—138),

Այս բանաձեւերը, զորս Հաննէ կը վերագրէ Կարապետ Կաթողիկոսին, բնագիր ըլլալ կամ ոչ, անխալաքի թելադրութիւնն է խնայցի Կոյտին, որ հակառակ չարամիանքու, ազգի և աթոռի անսեռելի խճճողներու, ոչ միայն յաշնոցացած էր Աթոռներու բաժանման ծրագիրը, այլ արդեամբ ալ հաստատած էր իր ծրագրին օգտակարութիւնը: Հաստ հաւանական է որ Հայոց կաթողիկոսն այս կանոնական հանդիսարար յայտարարութիւններն ըրաւ նախանձառնելու ոչինչ ու նպատակաւոր շնչիւններուն միանգամ ընդ միշտ վերջ ապուս համար:

Հաննէ իր հիացումն ու երախտագիտութիւնը յայնանելու համար այս մշտնջող պատրիարքին, ամենէն գաղտնիկ տողեր նուիրած է, որոց մէջ եթէ ոչ հարթ լեզուի մը, գունէ յորդգացումներու հոսանքը կը գտաս:

(Հարուստիւն)

Բ.

ԲԻԹՈՎ ԴՊՊՏ. ՆՈՇԱԳՈՏ ԲՈՒՄԻՆԵՆ

(Հարուստիւն)

Յուդարկաւորութեան յաշնոց օրը, Կարապետ Իւթիւճեան, Մատիթ խմբագրապետը, որ շատ անգամ Սահմանադրութեան խմբագրութեան մէջ աշխատակից եղած էր հնգ Ռուսինեանի, իւր թերթին մէջ¹ անոր յիշատակին կը ձօնէր հետեւեալ գեղեցիկ տողերը.

¹ “Մատիթ” Թիւ 1913, Հիւնդաբեր 2/14 Դեկտեմբեր 1876:

“Նիւշեալ որ ծանուցեր էիր, հանգուցեալ տղերք Ռուսինեան էֆենտիք յաղարարութիւնն երէկ կատարեցաւ ի Բերա ի ներկայութեան Ամենա. Սրբաւոր Գաղարար Զօր, մէջ նախկուստ, բառմովի աղապին երեսփոխանք և այլ նշանաւոր աղայորդ, ինչուս նաեւ ջանի մը օտարապէ և Թուրք աստիճանաւորաց, ինչպէս նաեւ արքայի գնդաւորական վարժարանի աշակերտաց, որոց դատաւորութիւն Կենը հանգուցեալը:

Ճարճ Տիւն մարմին հանդիսի Բանկալթի ճաստեմէն Ս. Երբարութիւն երկնցին տարուելով, հոգեհանգստան ապրողութիւնը կատարեցաւ, և ի վերջ Ամենա. Ս. Գաղարարը հայրը քրտուռը և գեղեցիկ դամբանկան մը խօսելով՝ արժանալիքը դրուստեօր յիշատակից հանգուցելոյն ընական և բարոյական իմբըրը, գրական աղանդը, օրենսդր